



GINTARAS KABELKA

Kultūros, filosofijos ir meno institutas

PROBLEMŲ ISTORIJS METODOLOGIJA LIETUVOJE

The Methodology of History of Problems in Lithuania

SUMMARY

The article analyzes the application of the methodology of history of problems to the Lithuanian history of philosophy. The article's most important elements are: the objective historical understanding, which treats philosophy as the totality of objectively and universally functioning cognitional elements and excludes from the interpretation of the history of philosophy all subjective and metaphysical factors; the concept of the history of philosophy as a process of transformation of philosophical problems, which initiates the historical study and provides the material and the structures of the interpretation of the results; the historical reconstruction of the problematic situation as a constellation of theoretical elements motivating the creation of a new theory. In works of history of problems depicts the picture of progress of philosophy that involves the elements for paradigmatic changes. He presents the radical modification of the solution of problem as the formation of a new problematic situation, which is treated as paradigmatic for the solution of other remaining problems. This is the constellation of the elements, which substantiate a peculiar method of philosophical thinking (paradigm).

SANTRAUKA

Straipsnyje analizuojamas problemų istorijos metodologijos taikymas Lietuvos filosofijos istoriografijoje, eksplikuojami šios metodologijos svarbiausieji elementai: objektyvaus istorinio supratimo prieiga, kuri filosofiją traktuoja kaip objektyviai ir visuotinai galiojančių žinojimo elementų visumą; filosofijos istorijos, kaip problemų sprendimų kaitos samprata – filosofiją sudaro nuolat kintantys problemų sprendimai; problema yra ir tyrimo prieiga, tyrimo medžiagą konceptualiai struktūruojantis veiksnys; probleminės situacijos (istoriniu momentu susiklosčiusi teorinių elementų konsteliacija, lemianti naujos teorijos sukūrimą) istorinė rekonstrukcija. Problemų istorijoje konstruojamas filosofijos pažangos vaizdiny, papildomas paradigmos kaitos elementais: radikalus problemų sprendimų pokytis vaizduojamas kaip visiškai naujos probleminės situacijos susiformavimas. Ši traktuojama kaip paradigmatinė, lemianti visus likusius problemų sprendimo būdus: tai konsteliacija tokių elementų, kurie yra pagrindžiantys atskirą filosofavimo būdą (paradigmą).

RAKTAŽODŽIAI: problemų istorija, Lietuvos filosofijos istoriografija.

KEY WORDS: the methodology of history of problems, Lithuanian history of philosophy.

Vienas atsitiktinai pasirinktas probleminės situacijos, sudarytos iš trijų konceptualinių lygmenų, istorinės rekonstrukcijos pavyzdys: „Kraštutinio realizmo – bendrybių egzistavimo iki daiktų – atitikmuo galėjo būti Platono idėjos. Tačiau krikščioniškasis mąstymas jų nepripažino, scholastika jų buvimą neigė. (...) Sukrikščioninės Platono idėjas, Aurelijus Augustinas jas pertvarkė į Dievo mintis iki kūrimo akto. (...) Šiame idėjų pertvarkyme scholastai realizmo reiškėjai ir rado universalijų egzistavimą iki atskirybių, esą bendrybės egzistuojančios Dievo prote kaip jo mintys. Ši bendrybės kaip bendrosios atskirybių prigimties talpinimą dieviškajame prote pagrindė ir Tomas Akvinielis. (...) mokyklose atitinkamai teigė universalijų egzistavimą iki daiktų tomizmo prasme – bendrybės kaip daiktų prototipai egzistuojančios pasaulio Kūrėjo ir valdytojo mintyse. Tačiau jėzuitų ir pranciškonų mokyklose tokiam aiškinimui nepritarė. (...) Universalijų egzistavimo iki daiktų Dievo prote nepripažino net tomizmo šalininkai Vijana ir Smigleckis. (...) Taip samprotauti skatino ir pripažinta aristotelinė bendrybės kaip glūdinčios atskirybės, o ne už jų, samprata, įvardijama nuosaikiuoju realizmu.“¹⁴ Čia rekonstruojamos dvi probleminės situacijos: pirmąją galima pavadinti centrine, arba globaline, – tai Vakarų filosofijoje susiformavusios teorinių elementų konsteliacijos, tam tikru laikotarpiu vyraujančios problemos; antroji probleminė situacija yra periferinė, arba lokalinė, – tai periferiniame kontekste (šiuo atveju – Lietuvoje) susiklosčiusi teorinė

padėtis. Centrinis ir periferinis kontekstai susieti priešasties–padarinio ryšiu (pirmojo elementai nulemia antrojo elementų atsiradimą), tačiau ši priklausomybė nėra absoliuti: periferinio konteksto dalinį savarankiškumą liudija rekonstruojamoji periferinė probleminė situacija, kurioje, greta centro teorijų, esama ir tik vietiniam kontekstui būdingų probleminių konsteliacijų (cituotame pavyzdyje – universalijų problemos sprendimų pliuralizmas Lietuvoje). Tai, jog periferiniame kontekste galima rekonstruoti atskirą probleminę situaciją, rodo, kad jame formuluojamus problemų sprendimus lemia ne tik centrinė probleminė situacija, bet ir vietinė idėjų konsteliacija (teorijų konkurencija).

Kontekstualistinį aiškinimą pateikiančiuose veikaluose dažnai apsiribojama periferinio konteksto priklausomybės nuo centro parodymu: nustatoma, kurie atskiro konteksto teorijų teiginiai ar principai yra perimti iš visuotinės filosofijos, o kurie nuo jos skiriasi. Tokiuose tyrimuose praeities teorijos traktuojamos kaip atsieti uždari vienetai, kuriuos sieja ar skiria atskirų teiginių panašumai ar skirtumai; periferinio konteksto problemų atradimai ar sprendimai suprantami kaip vientisa visuma. Nagrinėjamoju atveju tyrimo objektas, kaip minėta, traktuojamas kaip nuolatinio visuotinio problemų atradimo ir sprendimo proceso fragmentas, potencialiai susietas su neapibrėžta daugybe anksčiau už jį sukurtų teorijų ar koegzistuojančių teorijų-konkurenčių.

Ekspliciuotos dvi, tarpusavyje tiesiogiai susijusios, vienu istoriniu laikotar-

piu egzistuojančios, probleminės situacijos sudaro horizontalų (vienalaikį) probleminės rekonstrukcijos lygmenį – nagrinėjamoju atveju tai yra viduramžių filosofijos probleminė situacija. Ji papildoma vertikaliu lygmeniu – ankstesniųjų filosofijos istorijos laikotarpių (antikos, ankstyvųjų viduramžių) probleminėmis situacijomis, kurių pateiktas filosofines problemas perėmė ir plėtojo viduramžių filosofai. Tokiu būdu istorinė rekonstrukcija atkuria bent trijų lygmenų probleminę situaciją, apimančią antikos, viduramžių (skirtingus jų laikotarpius traktuojant kaip bendrą visumą) Europos ir viduramžių filosofijos Lietuvoje problemines situacijas.

Rekonstruojant centrinę probleminę situaciją, sudarytą iš keleto istorinių laikotarpių problemų sprendimų lygmenų, gaunamas labai platus nagrinėjamojo objekto (Lietuvos filosofinių teorijų) aiškinamasis kontekstas – jis netiesiogiai apima ir antikos filosofiją, ir viduramžių skirtingų teoretizavimo būdų visumą (o taikant racionaliąją rekonstrukciją – ir šiuolaikinę filosofiją). Kitaip tariant, aiškinamasis elementas įpinamas į platų kontekstualistinių ryšių tinklą nustatant jo sąsajas su labai nutolusiais teoriniais elementais. Kontekstualistiniuose aiškinimuose dažnai apsiribojama tiriamojo objekto ryšių su tiesioginio konteksto elementais nustatymu (periferinės filosofijos atveju – visuotinės filosofijos teorijų recepcijos tyrimu). Plečkaitis problemų istorijos tyrimai, tiesiogiai analizuojantys Lietuvos filosofiją, netiesiogiai nagrinėja ir visuotinės filosofijos istoriją: centrinę probleminę situ-

aciją konstruojant iš keleto skirtingų laikotarpių probleminių lygmenų, iš esmės yra atliekamas šios filosofijos teorijų genetinis tyrimas, jų susiformavimą lėmusių probleminių sąlygų identifikacija.

Pasirinktoji vadinamojo objektyvaus istorinio supratimo prieiga implikuoja filosofijos, kaip visuotinai galiojančios, objektyvios žinojimo struktūros sampratą. Tai reiškia, jog iš filosofinės teorijos atsiradimo aiškinimo eliminuojami subjektyvūs ir teoriniu lygmeniu nepagrindžiami faktoriai: filosofija traktuojama ne kaip egzistencinių siekių, patirčių, mistinių išgyvenimų ir kitokių subjektyvių veiksmų išraiška, mąstytojo praktinės veiklos pagalbinė priemonė ar pan., o kaip objektyvi savarankiška teorinė struktūra, suformuota atrandant ir sprendžiant apibrėžtas problemas, laikantis iš anksto duotų sprendimo sąlygų (pradinės probleminės situacijos).

Filosofiją traktuojant kaip konkrečių problemų atradimo ir sprendimo visumą, jos raida vaizduojama kaip nuolatinis (tegu ir ne visada nuoseklus, su tam tikrais nuosmukiais ar išskirtiniais pokyčiais) šios visumos kiekybinis ir kokybinis augimas – taigi, dėstant problemų istoriją funkcionuoja progresyvistinis jos raidos vaizdinys. Objektyvaus istorinio supratimo prieiga, atsiribodama nuo minėtų transteorinių faktorių (kurie iš esmės yra neistoriniai – nepriklausantys nuo istorinio konteksto sąlygų), tiriamąjį objektą traktuoja kaip konkrečios istorinės (probleminės) situacijos produktą, kuris filosofijos istorijos visumoje vaizduojamas kaip statiškas elementas. Dinaminis veiksnys kontekstualisti-

nio aiškinimo struktūroje atsiranda tada, kai šiuos statiškus elementus imama siekti į platesnę visumą, dėstyti istorinio laiko linijoje. Progresyvistinio filosofijos raidos aiškinimo pagrindas glūdi probleminės situacijos struktūroje: remiantis problemų sprendimo ankstesnių rezultatų konsteliacija gaunamas naujas problemos sprendimas (arba atrandama nauja problema), o tai savo ruožtu tampa išėties taškas vėlesniems sprendimams ir t.t. Tokiu būdu atskira teorija, kaip problemos sprendimo rezultatas, neišvengiamai pateikia naujų duomenų, t.y. yra pažangesnė savo pirmtakių atžvilgiu (tokioje struktūroje glūdi aiškiai neišreikšta prielaida, jog „nevykusios“ teorijos – tokios, kurios yra prastesnės už pirmtakes ir neprodukuoja naujų probleminių situacijų – savaime „iškrenta iš žaidimo“, užmiršamos ir filosofijos istorikų nenagrinėjamos; šie tiria tik produktyvius problemų sprendimus). Vadovaujantis tokiu filosofijos raidos vaizdiniu šiuolaikinis žinojimo lygis laikomas pačiu pažangiausiu – manoma, jog mūsiškiai problemų sprendimo būdai disponuoja turtingiausiomis (t.y. ir gausiausiomis, ir euristiškai vertingiausiomis) konceptualinėmis priemonėmis, sukauptomis per visą filosofijos raidą (ši prielaida funkcionuoja problemų istoriją papildant racionaliosios rekonstrukcijos elementais).

Nors pateiktasis, iš probleminių situacijų tyrimo kylantis, filosofijos raidos modelis atrodo esąs grynai kumuliatyvus (žinojimo raida vyksta nuosekliai papildant sukauptą žinojimo visumą naujais teisingais teiginiais; ši raida to-

lydi, joje daugiau pabrėžiamas kiekybinis augimas nei kokybiniai pokyčiai), Plečkaičio veikaluose funkcionuojantis progresyvistinis vaizdinys pagrįstas filosofijos istorijos revoliucinių lūžių – paradigmų kaitos – koncepcija: šis mokslo istorijos šiuolaikinio aiškinimo elementas iš neokantizmo paveldėtą kumuliatyvistinių raidos modelių papildo kokybinių pokyčių akcentavimu.

Vienas tokių lūžių pavaizduotas kaip scholastinę filosofiją keičiančios naujųjų amžių pasaulėžiūros įsitvirtinimas: „Scholastinė filosofija, kaip antroji scholastika tebegyvavusi Europos universitetuose ir kolegijose, negebėjo būti mąstymo metodu naujomis, kapitalistinių santykių formavimosi sąlygomis. Mokslas buvo reikalingas plėtoti gamybą, kartu reikėjo ir mokslo plėtrą skatinančio mąstymo metodo. Scholastika toks metodas negalėjo būti: ji nekūrė reikiamos tikrovės tyrimo metodologijos, orientavo ne analizuoti, bet sintetinti (...). Naujųjų amžių mokslui tokios schemas tapo bevertės. Prasidėjus Apšvietos sąjūdžiui, priešakiniai Europos inteligentai scholastinę filosofiją vadino anachronizmu, rūsčiai ją smerkė (...).“¹⁵ Kadangi probleminės situacijos struktūra apima probleminio centro ir periferinio konteksto polių, tai ir vaizduojant filosofijos raidos esminius pokyčius lemiamą reikšmę turi centrinės probleminės situacijos pasikeitimai: jiems įvykus, neišvengiamai kinta ir lokalinė probleminė situacija (periferiniai pokyčiai paradigmų kaitos sukelti negali). Cituotame pavyzdyje parodomas centrinės probleminės situacijos pokytis. Radikalų

problemų sprendimo pokytį (paradigmų kaitą) problemų istorijos metodologija vaizduoja kaip visiškai naujos probleminės situacijos susiformavimą, šią probleminę situaciją traktuojant kaip paradigminę, lemiančią visų likusių problemų pobūdį: tai konsteliacija tokių elementų, kurie pagrindžia atskirą filosofavimo būdą (paradigmą).

Taigi, filosofijos raidos revoliucinių lūžių elementas nėra išoriškas problemų istorijai, dirbtinai primestas jai: nors paradigms kaita minėtos metodologijos klasikiniame variante nefunkcionuoja (jame vyrauja iš pakilimų ir nuosmukių sudarytos „spiralinės“ raidos vaizdinys), nagrinėjamoju atveju ji vaizduojama tos metodologijos priemonėmis – rekonstruojant minėtąją paradigmą, revoliucinę, probleminę situaciją. Paradigmų kaita traktuojama atsiribojant nuo mokslo istorijos metodologijos kraštutinių aiškinimo variantų, teigiančių skirtingų paradigms nebendramatiškumą: Plečkaičio veikaluose greta naujų problemų sprendimo būdų pažymimas ir probleminis tęstinumas, parodoma, ką naujasis filosofavimas paveldėjo iš senojo (pvz.: „Tebemąstantiems žymia viduramžių filosofijos sąvokinio paveldo dalimi, Renesanso filosofams netrūko polėkio pasisakyti prieš viduramžių scholastiką ir sustabarėjusias jos mąstysenos formas, kliudžiusias laisvai reikšti mintį. (...) Vėlyvieji viduramžiai parengė neblogą dirvą humanizmui, sukūrė medžiagą, kuria naudojosi ir kurią perkūrė Renesanso humanistai.“¹⁶).

Hartmanno suformuluotasis problemų istorijos metodologijos teorinis va-

riantas ir jo elementų praktinis funkcionavimas Lietuvos filosofijos istoriografijoje skiriasi tuo, kad pastaruoju atveju į minėtąją probleminę situaciją įtraukiami filosofijai išoriški elementai – mokslo ir technikos progresas, ekonominiai faktoriai ir pan. (tradicinis šios metodologijos variantas filosofijos raidą aiškina tik jai imanentiškais elementais). Tai reiškia, kad filosofijos raida traktuojama kaip priklausoma nuo mokslo (gamtotyros) ir su ja susijusių veiksnių (techninių inovacijų ir pan.) pažangos, kaip jos išvestinė. Ši redukuojanti aiškinimo veiksmą lemia aukščiau minėto objektyvaus istorinio supratimo priegios taikymas: ji filosofiją traktuoja kaip bendro mokslinio žinojimo dalį, pavaldžią toms pačioms mąstymo taisyklėms. Jei mokslo raidą lemia ne tik vidinės problemos, bet ir empirinės tikrovės poreikiai, tai tokie patys poveikiai būdingi ir filosofijai.

Kontekstualistinė aiškinimo strategija, kuriai priklauso problemų istorijos metodologija, pirmiausiai skirta kurti sinchroninį (statišką) pasirinkto istorinio segmento aiškinimą: (filosofijos) istorikas, konstruodamas platesnio laikotarpio istorinį vaizdinį, privalo atlikti apibendrinamąsias procedūras ir taip iš kontekstualizmo srities pereiti arba į mechanisticinį, arba į organicistinį aiškinimo būdą.¹⁷ Nagrinėjamoju atveju problemų istorijos apibendrinimai atliekami mechanisticinio aiškinimo reduktionistinėmis procedūromis: filosofijos, suprantamos kaip objektyvi žinojimo sistema, raida vaizduojama kaip valdoma tų pačių procesų, kaip ir mokslo apskritai. Mokslinio žinojimo pakitimai le-

nia ir filosofijos, kaip šio žinojimo vienos sričių, pokyčius: mokslas plačiaja prasme ir filosofija susiejami priežastiniu ryšiu. Toks redukcionistinis filosofijos raidos vaizdavimo būdas iki minimumo sumažina filosofinio mąstymo autonomiškumą (jeigu šį mąstymą suprasime kaip besiskiriantį nuo mokslinio); kita vertus, tai padeda iš filosofijos istorijos aiškinimo pašalinti objektyviai nepaaiškinamus faktorius ar jai priskirti spekuliatyviai numanomą metafizinį tikslumą. Plečkaitio veikaluose filosofijos istorija nėra unikalių asmenybių kūrybos neistoriška galerija ar nepažinių jėgų valdoma teorijų raida: tai objektyviai besiformuojančių mąstymo būdų ir jų gaunamų rezultatų plėtotė, kurios tikslai – efektyvus, praktinę naudą gebantis teikti ir visuomenės kultūrinę sąmonę praturtinantis žinojimas.

Kęstučio Masiulio veikale¹⁸ tiriama medžiaga taip pat struktūruojama taikant probleminę prieigą – išskiriamos atskiros problemos (pvz., kvantinės mechanikos objekto realumas, mikroprocesų determinuotumas, mikrokosmoso erdvė, reliatyvistinis pasaulėvaizdis, matematikos pagrindų problema ir pan.) ir aiškinamas jų susiformavimas. Masiulis rekonstruoja dvi problemines situacijas (globalinę ir periferinę), parodo jų santykį, periferinę situaciją traktuoja ne kaip savarankišką problemų sprendimą, o tik kaip pasaulinių rezultatų perteikimą: „Lietuvoje fizikinis pasaulėvaizdis sklido tik kaip pasaulinio proceso aidas, tačiau jis turėjo savo šaltinius, tam tikrą specifiškumą. (...) Pažymėsime, kad kalbame ne apie fizikos

teorijų ir pasaulėvaizdžio kūrimą, bet tik apie jų skleidimą, t.y. perėmimą ir komentavimą, o tai teikia specifiškumo ir aptariant šio proceso įtakas.“¹⁹

Tai reiškia, kad genetiškai tiriant problemos atsiradimą, jai susiformuoti reikšmingiausiu laikomas pasaulinės probleminės situacijos elementų išsidėstymas, o šios situacijos rezultatų dėstymo aplinkybės Lietuvoje problemos sprendimo atžvilgiu yra antraeilės. Kitaip tariant, Lietuvos probleminė situacija vaizduojama ne kaip problemos atradimų ir sprendimų konsteliacija, o tik kaip problemų recepcijos tam tikra tvarka – ją sudaro atskirų teoretikų probleminės preferencijos pasirenkant teorinę poziciją, šių preferencijų priešasčių nustatymas, pasirinktos teorinės pozicijos laikymasis ir jos skleidimas, pvz.: „Moderniosios fizikos idėjų plitimas akino V. Čepinskį jas vertinti, interpretuoti. Bet jo gana filosofiškas protas vengė elektikos, siekė pasaulėvaizdžio vieningumo, kurio pagrindu buvo jo gerai išsivertintas klasikinės fizikos pasaulėvaizdis. (...) Tad iki 1930 m. šiaip jau filosofavimo nevengiančio V. Čepinskio darbuose kvantų teorija atsispindėjo daugiau savo fizikiniu negu filosofiniu turiniu. Akivaizdžiai klasikinės fizikos pasaulėvaizdžiui prieštaraujantys kvantų teorijos ingredientai buvo atmetami ir net kritikuojami.“²⁰ Šiame pavyzdyje parodomas teorinės pozicijos pasirinkimas, jį lėmusios priežastys, skleidžiamųjų idėjų pobūdis – visi šie elementai sudaro periferinę probleminę situaciją. Atlikdamas kontekstualistinę analizę Masiulis skiria vidinius ir išorinius problemų

sklaidą lemiančius veiksnius²¹ – tai atitinka vidinės ir išorinės istorijos perskyrą. Tyrinėtojas naudojami abiejų istorijos rūšių priemonėmis (t.y. nustato tiriamojo objekto ryšius ir su teoriniais, ir su neteoriniais konteksto elementais), tačiau svarbesniais laiko vidinės istorijos elementus. Dėl šios priežasties išorinė istorija Masiulio tyrinėjimuose atlieka tik iliustracinį vaidmenį, juose vyrauja vidinė problemų istorija – teorinių elementų ryšių rekonstrukcija.

Dėl tiriamojo objekto pobūdžio (Lietuvos fizikinio-filosofinio teoretizavimo menko savarankiškumo) ir apimties (tiriamos palyginti trumpo laikotarpio – tarpukario Lietuvos – problemos) Masiulio darbuose funkcionuojanti probleminės situacijos istorinė rekonstrukcija yra paprastesnės struktūros nei aukščiau nagrinėtuose veikaluose. Šiuo atveju parodoma apibrėžto laikotarpio globalinė probleminė situacija, atitinkama lokalinė probleminė situacija bei nustatomas jų tiesioginis (horizontalus) ryšys; ši rekonstrukcija neapima skirtingų laikotarpių probleminių situacijų ryšių (vertikalaus lygmens), nes konkretus tyrimo objektas nereikalauja tokios rekonstrukcijos metodologinės struktūros. Dėl nedidelės istorinės atkarpos problemų tyrimo Masiulio kontekstualistiniame probleminiame aiškinime neprireikia taikyti plačių apibendrinamųjų procedūrų, todėl šis aiškinimas, apsiribodamas statišku istoriniu segmentu, neapima kitų aiškinimo strategijų naudojamų apibendrinimo būdų. Masiulio problemų istorijos variantas (iš dalies ir dėl tiriamosios problematikos – fizikos ir matematikos filosofinių

problemų) artimesnis Popperio mokslo istorijos, kaip probleminių situacijų kaitos, koncepcijai nei filosofinei neokantiškų problemų istorijai.

Nemažai problemų istorijos metodologinių instrumentų taikoma Alfonso Vaišvilos 20 a. 1 pusės Lietuvos logikos istorijos tyrinėjimuose, nors šie metodologiniai požiūriai yra nevienalyčiai ir dėl to jų negalima identifikuoti kaip taikančių vien tik minėtąją metodologiją: „Tyrimo tikslas – atskleisti loginės minties raidoje realias logikos mokslo problemas, atsekti jų ryšį su tuo metu Lietuvoje plitusių filosofinėmis, gamtamokslinėmis idėjomis, visa tai vertinant marksistinės metodologijos ir šiuolaikinio logikos mokslo požiūriu.“²² Tyrinėtojas deklaruoja taikantis probleminę tyrimo priegą, derinamą su marksistiniu ir šiuolaikinės logikos vertinimais. Tyrimo metodologinė struktūra patvirtina probleminių medžiagos struktūravimą ir jo aktualistinį vertinimą (šiuolaikinių tyrimų – matematinės logikos – požiūriu), o marksistinės metodologijos teigimas tėra daugiau deklaratyvus pobūdžio – nors esama šia metodologija pagrįstų vertinimų, bet jie epizodiniai, nesudaro savarankiškos metodologinės prieigos. Didelė Vaišvilos veikalo dalis skiriama išorinei istorijai: pateikiama istorinių faktų apie logikos dėstymą įvairiose mokymo įstaigose, Lietuvos logikų studijas užsienyje ir pan.

Problemiškai struktūruotoje vidinėje istorijoje funkcionuoja probleminių situacijų rekonstrukcija, keletas šios procedūros fragmentų Vaišvilos darbe: „Universalijų problemos sprendime Lietuvos

neotomistai nepasistūmėjo į priekį. (...) Mokslinis metodas aiškintas, kai kuriuos R. Dekarto suformuluotus metodologinius principus jungiant su T. Pešo mokslinio darbo metodikos taisyklėmis. (...) Loginis sąvokos prioritetas lėmė tai, kad teiginių struktūra ir pagrindinės jų rūšys tapo priklausomos nuo sąvokos struktūros ir predikatinės sąvokos funkcijos. (...) Taigi Raičinskis sisteminė forma pakartojo tuos reikalavimus ženklui, kuriuos iš esmės jau buvo suformulavę viduramžių logikai, R. Dekartas, G. Leibnecas, taip pat matematinės logikos atstovai. (...) Raičinskis bandė spręsti problemą kurdamas turtingesnę simbolinę kalbą.²³ Į rekonstruojamąją probleminę situaciją įtraukiami visuotinės filosofijos (logikos) problemų sprendimų rezultatai, tačiau esminis šios situacijos elementas yra Lietuvoje gautų rezultatų naujumo parodymas. Kitaip tariant, tyrinėtojas nesiekia nustatyti kuo platesnio kontekstinių ryšių tinklo, atkurti kuo didesnės problemų sprendimo proceso atkarpos, bet, konstatavęs Lietuvos logikams įtaką padariusias idėjas, jis stengiasi kuo labiau išryškinti pastarųjų logikų gautų rezultatų naujumą (arba, kai kuriais atvejais, – neoriginalumą). Probleminė situacija šiuo atveju rekonstruojama taip, kad joje svarbiausia tampa ne priežastinė analizė (tam tikrą problemų sprendimą lėmusios rezultatų konsteliacijos formavimosi analizė), bet probleminės situacijos padarinių (naujų tyrimo rezultatų) pažintinės vertės fiksavimas.

Tokioje probleminės situacijos rekonstrukcijoje mažiau atkuriamas problemos klostymosi procesas, o fiksuoja-

mas galutinis šio proceso rezultatas, kurią įvertinti linkstama ne probleminės situacijos požiūriu, o taikant šiuolaikinį probleminį požiūrį (konkrečios loginės teorijos vertinamos matematinės logikos požiūriu). Taigi, šiuo atveju Popperio vartotas terminas „probleminės situacijos objektyvi istorinė rekonstrukcija“ keistinas į „istorinė aktualizuojančioji rekonstrukcija“. Taip modifikuota istorinė rekonstrukcija visgi netampa racionaliąja rekonstrukcija: jai stinga pastarajai metodologijai būdingo vieno žinojimo lygio vertimo į kito terminiją, abipusio konceptualinio bendrumo eksplicacijų.

Šios metodologijos atskirų elementų gausu įvairiuose, metodologiniu požiūriu skirtinguose Lietuvos filosofijos istoriografijos tyrinėjimuose, tačiau juos surinkti ir užfiksuoti nėra prasmės: sunkiau identifikuojami šios metodologijos elementai dažnai yra sumišę su kitomis metodologijomis ir aiškinimo tipais, todėl jau nepriskirtini problemų istorijai griežtąja prasme. Pvz., probleminės situacijos istorinė rekonstrukcija kituose kontekstualistiniuose aiškinimuose dažnai virsta paskirų teiginių ryšių deskripcija; probleminė prieiga gali būti naudojama ir imanentinei teorijos analizei, (beveik) neišeinančiai už nagrinėjamos teorijos ribų ir pagrįstai įvairiomis – arba filosofinio teksto vidinės logikos, arba daugiau ar mažiau subjektyviomis interpretacinėmis prielaidomis.

Kartais taikomoji probleminė prieiga virsta atskirų filosofinių krypčių, arba filosofavimo paradigmu, metafilosofine analize²⁴, kuriai rūpi ne pateikti filoso-

fijos problemų istorinį aiškinimą, bet metateorinėmis priemonėmis analizuoti problemų sprendimo būdų pagrindimą ir pobūdį kartu formuluojant ir pačias minėtąsias metateorines priemones. Pro-

blemų istorijos funkcionavimą Lietuvoje pakankamai adekvačiai parodo išdėstyti svarbiausieji jos taikymo atvejai ir eksplikuoti tie juose taikomi pagrindiniai šios metodologijos elementai.

IŠVADOS

1. Kontekstualizmas siekia nustatyti visus galimus (arba reikšmingiausius iš jų) tiriamojo objekto ryšius su kitais jo konteksto elementais. Ši aiškinimo strategija yra klasikinės (istoristinės) filosofijos istorijos paradigmos išraiška, atliekanti vadinamąją istorinę rekonstrukciją – tai tam tikros konceptualinės struktūros (ją gali sudaryti atskiros istorinės atkarpos teorijų, visuomenės, kultūros ir kitų veiksnių visuma), kuriai priklauso tyrimo objektas, funkcionavimo kuo tikslesnis teorinis atkūrimas.

2. Teorinėje metodologinėje literatūroje suformuluoti bent du problemų istorijos variantai. Hartmannas problemą laikė filosofijos istorijos pažinimo galimybės sąlyga: filosofijos istoriją traktavo kaip amžinų filosofinių problemų sprendimo progresuojančią istoriją. Problema čia suvokiama kaip filosofijos istorijos egzistavimo esminė sąlyga, užtikrinanti filosofinio mąstymo istorinį tęstinumą, ji ontologizuojama: filosofinės problemos egzistuoja objektyviai, nepriklausomai nuo atskirų filosofuojančių individų. Popperis labiau pabrėžė problemų kaitos procesą, tiriamosios problemos pažintinę vertę ir naujumą: teorijos vertė priklauso nuo to, kiek joje suformuluota naujų problemų arba pateikta esamų problemų naujų sprendimų.

3. Problemų istorijos Lietuvoje svarbiausieji metodologiniai elementai yra: objektyvaus istorinio supratimo (filosofija traktuojama kaip objektyviai visuotinai galiojančių žinojimo elementų visuma; iš filosofinio istorinio aiškinimo eliminuojami subjektyvūs ar metafiziniai faktoriai) prieiga; filosofijos istorijos, kaip problemų atradimų ir sprendimų kaitos, samprata (problema yra ir tyrimo prieiga, tyrimo medžiaga konceptualiai struktūruojantis veiksnys); probleminės situacijos (istoriniu momentu susiklosčiusi teorinių elementų konsteliacija, lemianti naujos teorijos sukūrimą) istorinė rekonstrukcija, leidžianti atskleisti tiriamosios teorijos vertę. Lietuviškasis problemų istorijos variantas artimesnis Popperio suformuluotiems metodologiniams principams.

4. Problemų istorijoje Lietuvoje konstruojamas filosofijos pažangos (filosofija plėtojasi pakilimais ir nuosmukiais) vaizdinys, papildytas paradigmos kaitos elementais: radikalus problemų sprendimo pokytis (paradigmos kaita) vaizduojamas kaip visiškai naujos probleminės situacijos susiformavimas, ji traktuojama kaip paradigminė, lemianti likusių problemų pobūdį: tai konsteliacija tokių elementų, kurie pagrindžia atskirą filosofavimo būdą (paradigmą).

Literatūra ir nuorodos

- ¹⁴ Romanas Plečkaitis. *Lietuvos filosofijos istorija. I t.*, p. 297–298.
- ¹⁵ Ten pat, p. 544. Toks pat paradigmatis lūžis yra ir renesansinio mąstymo būdo įsitvirtinimas, žr.: ten pat, p. 58–61.
- ¹⁶ Ten pat, p. 59–60.
- ¹⁷ Žr.: Hayden White. *Metaistorija: Istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje*. – Vilnius: Baltos lankos, 2003, p. 14.
- ¹⁸ Kęstutis Masiulis. *Moderniojo mokslinio pasaulėvaizdžio formavimasis Lietuvoje: Fizikos ir matematikos filosofinės problemos 1920–1940 m.* – Vilnius: Academia, 1992.
- ¹⁹ Ten pat, p. 17.
- ²⁰ Ten pat, p. 33.
- ²¹ Žr.: ten pat, p. 17–23.
- ²² Alfonsas Vaišvila. *Logikos mokslas Lietuvoje*. – Vilnius: Mintis, 1980, p. 9.
- ²³ Ten pat, p. 60, 75, 93, 135, 136.
- ²⁴ Žr.: Марюс Повилас Шаулаускас. *Проблема понимания на стыке герменевтической и аналитической философии (историко-методологический анализ)* [filos. m. kand. disertacija]. – Вильнюс, 1988.